

IVAN SIMEONOV IVANOV, *Săcrușitata na Varnenskiia halkoliten nekropol* (Tezaurul necropolei chalcolitice de la Varna), Sofia, 1978, 128 p. (în care se includ numeroasele figuri alb-negru și zeci de planșe în culori).

Neașteptat de bogata necropolă eneolitică (vom folosi acest termen, în locul celui de chalcolitică) de lângă Varna, descoperită în 1978 și săpată în anii următori de colegii bulgari (cercetarea continuă de altfel) a constituit o adevărată surpriză pentru toți arheologii care se ocupă cu neo-eneoliticul carpato-dunăreano-balcanic și îndreptățește din plin atenția care i s-a acordat, atât prin construirea unui muzeu special la Varna pentru expunerea materialelor descoperite, cât și prin publicarea acestui volum-album. De fapt este vorba de un text de câteva pagini publicat în patru limbi (bulgară, rusă, engleză și germană), dar foarte bogat ilustrat, precedat de o scurtă prefață de Evgheni Cerniș de la Institutul de arheologie al Academiei de științe a U.R.S.S. Cele câteva pagini de text ale fiecărei versiuni sunt însoțite de 41 fotografii alb-negru, reproduse repetat pentru fiecare versiune (deși credem că acest lucru nu era necesar) și de 41 de planșe-color, numărătoarea figurilor și a planșelor fiind făcută în funcție de numărul piesei sau pieselor respective și nu într-o succesiune firească.

După descoperirea întâmplătoare — la adâncimea de 1,40 m — a unor obiecte de aur, cupru și silex, Mihail Lazarov și Ivan Ivanov de la muzeul din Varna, avându-l drept consultant pe G. I. Georgiev de la Institutul de arheologie din Sofia, au săpat sistematic o importantă suprafață (cca 3 000 m²) din zona pe care s-a presupus că s-a întins necropola, descoperind 81 de morminte și diferite piese izolate datând din perioada eneolitică.

În funcție de specificul diferitelor morminte, autorul socotește că se poate vorbi de trei grupe principale. Primul grup îl formează 25 de morminte numite simbolice, deoarece nu conțin schelete, deși gropile au fost săpate și orientate ca cele cu schelete. Aceste morminte simbolice au un inventar bogat și variat, autorul afirmând că scopul lor nu poate fi precizat. De obicei ele conțin obiecte de aur și numai în asemenea morminte s-au descoperit figurine („idoli”) de os (de tipul cu corpul dreptunghiular convex, gîtul lung și capul arcuit și prelungit cu două „urechi” lungi), cunoscute și în așezarea de la Gumelnița încă de acum peste 50 de ani, și perle de *Dentalium*. Procentul mare de morminte

simbolice (30%) îl determină pe autor să creadă că, deși ele amintesc de cenotafuri, n-ar putea fi considerate mormintele unor membrii dispăruți ai comunității, sau morți în altă parte.

Ținând seama de numărul pieselor inventarului și de poziția lor, mormintele simbolice sînt împărțite în patru grupe, ceea ce ar indica existența a patru grupe sau straturi sociale, fără corespondență în mormintele cu schelete, care nu sînt de două feluri — bogate și sărace.

Aceste morminte simbolice ar fi în legătură cu credințele religioase, foarte complexe, după părerea autorului: politeism și antropomorfism, deși în unele morminte s-au găsit și piese de aur reprezentînd animale și o piesă neașteptată: un astragal de animal lucrat în aur, care ar indica un cult al creșterii animalelor. Trei dintre mormintele simbolice conțin câte o mască umană de lut, în mărime naturală, pe care au fost depuse obiecte de aur ce indică sau simbolizează diferitele părți ale capului (frunte, ochi, dinți etc.). Sub măști s-au găsit plăci antropomorfe de aur, făcînd parte dintr-un colier de perle de aur, de cuarț și de alte minerale.

Autorul presupune că aceste măști și ornamentarea lor reprezentau divinitatea, fiind sigur că mormintele simbolice sînt expresia unui ritual complex, încă necunoscut, al epocii eneolitice, reflexind nivelul ridicat al credințelor religioase ale populației respective.

E greu de spus dacă într-adevăr aceste morminte nu erau cenotafuri, mai ales că în ceea ce privește inventarul celorlalte grupe de morminte nu se dau aproape deloc detalii, așa că — în afară de măștile amintite, care desigur lipseau în mormintele cu schelete, — nu ne putem da seama de diferența de inventar. Și însăși prezența măștilor ar putea fi reprezentarea defunctului al cărui corp n-a putut fi înmormîntat — și nu a divinității —, defunct care a fost onorat în felul acesta potrivit rolului său în societate, deși bineînțeles nu credem că poate fi într-adevăr vorba de patru grupe sociale.

Al doilea grup de morminte (cel mai numeros), conține schelete întinse pe spate, poziție încă necunoscută în eneoliticul bulgar,

cu o singură excepție, într-o necropolă vecină (îngă Devnya), dar — adăugăm noi — cunoscută în necropolele gumelnițene din România. În sfârșit, al treilea grup de morminte (10) conține schelete pe o parte, de obicei pe dreapta dar autorul nu precizează dacă sînt chircite. Din punct de vedere al inventarului, ele nu se deosebesc de celelalte morminte, deci — spune autorul — aparțin aceleiași perioade și aceleiași populații. Ar fi fost și greu de crezut că două populații diferite își îngropau morții în aceeași necropolă și foloseau același rit funerar, afară numai dacă ne-am gîndi la căsătorii exogame, fiecare membru al comunității păstrîndu-și ritualul specific. Poate după ce se va termina săparea necropolei și se va face studiul osteologic al scheletelor se vor obține elemente care să lămurească această problemă (poate poziția scheletelor este în funcție de sexul celor îngropați).

Trecîndu-se la descrierea inventarului funerar se precizează toate detaliile privind locul diferitelor piese în morminte. Este vorba în primul rînd de 2 000 de piese de aur, cîntărind 5,5 kg de metal de 235 carate și reprezentînd 28 de tipuri de bază. Foarte puține piese sînt din metal conținînd și cupru și argint, toate fiind însă lucrate prin ciocănire și apoi șlefuite înțli cu nisip și apoi cu o bucată de țesătură sau de piele. Varietatea formelor indică un nivel ridicat al tehnicii, autorul adăugînd că ele nu sînt decorate; totuși adevărate (piesele reprezentînd animale), sînt decorate cu puncte „au repoussé”. După autor formele corespund decorului geometric al ceramicii, fiind puternic stilizate, dar nu credem că se poate face într-adevăr legătură între ornatarea ceramicii culturii Gumelnița și formele obiectelor de aur din necropola de la Varna. Dintre piesele inventarelor, ni se spune că numai puține pot fi legate de ritualul de cult, deși însăși depunerea inventarului într-un mormint face parte din ritual.

În trei morminte s-au găsit sceptre: unul e de piatră, cu mînerul de lemn învelit într-un cilindru de aur (fig. 28) și nu prezintă urme de folosire, fiind deci un simbol de putere socială sau spirituală — sau și de una și de alta; la al doilea sceptru (fig. 30), toporului de piatră i-a luat locul un obiect de aur „cu profil complex”, care ni se pare totuși a fi imitația unui topor-ciocan cu ambele capete rețezate.

O serie de piese, precizăm noi, sînt cu totul similare acelor amulette-pandantive socotite ca fiind de tipul „idolilor en violon”, din care s-au găsit și în România, iar citeva sînt în formă de animale, unele cornute, și decorate cu puncte „au repoussé”, tehnică decorativă cunoscută și pe alte piese de aur din cultura Gumelnița, pe care însă autorul nu le amintește.

Restul obiectelor de aur sînt podoabe: perle, aplice rotunde și concave, cu găuri

pentru cusut pe îmbrăcăminte, inele de diferite feluri, brățări, plăci pentru piept etc. Numeroase sînt și piesele aproape identice cu pandantivul de aur în formă de coarne de consecrație de la Gumelnița.

În necropolă s-au găsit și peste 600 de piese de aramă, cele mai multe unelte, dar și podoabe, multe similare unora descoperite în alte localități din Bulgaria; unele sînt însă unice pentru zona Mării Negre. Uneltele sînt topoare, dălți, ace etc. Unul dintre „topoare” are o formă cu totul neașteptată, avînd gaura îngă tăis și partea superioară foarte lungă, ca un fel de mîner, în timp ce altul, judecînd după fotografia, aparține tipului Vidra. Dacă încadrarea acestei necropole în faza Gumelnița A 2 (așa cum socotim noi) este exactă, atunci ar rezulta că tipul Vidra apare încă înainte de începutul fazei Gumelnița B 1. O măciucă de cupru este, după cum spune autorul, singura piesă de acest fel descoperită în SE Europei. În sfârșit, obiectele de podoabă de cupru sînt relativ puține: o brățară, inele și un ac de păr.

În unele morminte s-au găsit și unelte de silix, mai ales cuțite, dintre care unele au peste 35 cm lungime, iar unul chiar 44 cm; deși se spune că ar fi fost greu de folosit, noi credem că au folosit ca seceri. În schimb uneltele de piatră șlefuită sînt puține (topoare și dălți), dar foarte bine lucrate. Lipsesc însă topoarele de silix — sau cel puțin nu sînt nici amintite, nici ilustrate.

Aceeași tehnică perfectă se constată și la unele vase de marmură, iar într-un mormint s-a găsit și un „corn” (de fapt un rhyton) de marmură.

Excepțională este și o figurină de marmură de tipul acelor de os amintite mai sus, pe care au fost fixate cinci aplice convexe de aur (fig. 36). Credem că, dacă ar mai fi fost nevoie de o dovadă în sprijinul considerării pieselor de os de acest tip ca figurine (și noi socotim de altfel că nu mai era nevoie), această descoperire infirmă fără drept de apel recenta interpretare a figurinelor similare de os drept... instrumente muzicale!

Dintre diferitele obiecte de os descoperite în necropolă — cele mai multe avîndu-și analogii în alte descoperiri din Bulgaria — mai importanți sînt „idolii”, în speță chiar figurinele de tipul amintit, specific gumelnițean. Pare ciudat însă că autorul afirmă că pînă acum asemenea piese au fost considerate „strict utilitare”, deși încă din 1924, cu prilejul publicării primelor exemplare de acest tip de la Gumelnița, noi am precizat că ele sînt figurine, repetînd și după aceea această interpretare și chiar combătînd părerea formulată de alt cercetător că ar fi fost vorba de apărătoare de braț pentru arcași. Îngă un mormint s-a găsit și un fragment

de figurină de os de tipul relativ plat, foarte comun în cultura Gumelnița.

Amintim apoi numeroasele perle de „minerale negre și verzi”, caolin și cuarț, de forme diferite; unele dintre cele de cuarț sînt tăiate în 22 de fețe, dovada unei tehnici desăvîrșite. Alte perle sînt tăiate din scoici *Spondylus* și *Dentalium*, ultimele fiind în număr de peste 12 000!

Și ceramica ocupă un loc important în inventarul funerar, aproape fiecare mormînt conținînd cel puțin un vas, dar de obicei cite 2—3 și uneori chiar 6 (în mormintele bogate); majoritatea n-au putut fi însă restaurate din cauză că erau neglijent preparate și deci n-au rezistat presiunii pămîntului. Dintre cele găstrate, multe erau decorate cu motive geometrice pictate cu grafit sau cu roșu mineral, ornamentarea mărgînindu-se de obicei la partea superioară. Deși autorul nu face nici o precizare în acest sens, decorul interior al unei străchini (fig. 43) este absolut tipic pentru faza Gumelnița A₂, chiar dacă în chip excepțional s-a folosit și aur pentru ornamentare. În schimb alte piese ceramice (fig. 40 și 42) — descoperite, după cum ne informează Silvia Marinescu Bilcu, într-un mormînt periferic și fără piese de aur — sînt aproape identice cu unele dintre vasele din colecția Solacolu (Dacia, N.S., XVI, 1972, p. 52 și urm.), provenind din Dobrogea și care nu pot fi atribuite culturii Gumelnița.

În partea finală a textului, autorul insistă asupra importanței necropolei de la Varna pentru studii dezvoltării sociale și economice a societății respective. Prezența scoicilor mediteraneene ar fi dovada că un grup al populației făcea călătorii depărtate pentru procurarea acestor scoici, aceștia fiind „primii călători comerciali”, dar această terminologie nu e deloc potrivită, schimbul de materiale în neo-eneolitic făcîndu-se din aproape în aproape, fără să fie nevoie ca indivizii (și cu atât mai puțin grupuri de populație) din NE Bulgariei să străbată toată Peninsula Balcanică pentru a ajunge la Mediterana.

Se precizează de asemenea că mormintele sărace conțin numai cite 1—3 vase de lut, un cuțit de silix, uneori obiecte de cupru și numai rareori piese de aur. S-a găsit dealtfel numai un singur mormînt cu adevărat bogat (ceea ce contrazice întrucîtva existența celor trei grupe de morminte amintite la început) — și anume nr. 43 — care conținea obiecte de aur în greutate de 1,516 kg! Scheletul era al unui individ voinic între 40—50 de ani. Bogăția inventarului și prezența unui sceptru de aur în acest mormînt, ca și măciuca de cupru, indică situația socială a celui îngropat, și autorul socotește că se poate vorbi de o organizație socială care depășește familia, tribul și chiar mai multe triburi și deci ieșea din sistemul comunei primitive, întrebîndu-se

dacă nu ar fi vorba chiar de o organizație statală încă din mileniul al IV-lea î.e.n. (Din păcate, în textul englez și în cel german s-a tradus secolul al IV-lea!).

Păstrînd totuși prudența necesară, colegul Ivanov spune că nu există „o dovadă clară” pentru aceasta, dar socotește că relațiile de comună primitivă se dezintegraseră, existînd premisele (de fapt spune „condițiile”) necesare pentru a se trece la stat. Sîntem însă convinși că nu se poate vorbi de aceasta, mormîntul în discuție fiind probabil al șefului tribului sau eventual, dacă vrem să mergem mai departe, al unei uniuni de triburi. Iar faptul că trei din mormintele simbolice conțin și o mască de lut ar putea însemna că sînt cenotafurile altor șefi morți departe. Oricum, diferența socială pe care o pune în evidență inventarul mormintelor (și faptul că în mormîntul 43 scheletul este al unui bărbat) vine în sprijinul convingerii noastre repetat exprimate că în eneolitic organizația matrilineară încetase de a mai exista. Pe de altă parte, dacă ar fi apărut încă de atunci uniunile de triburi, acestea ar fi putut rezista cu succes pătunderii triburilor culturii Cernavoda.

În sfîrșit, autorul se întreabă de ce procesul social oglîndit în această necropolă nu s-a continuat și crede că răspunsul îl dau drasticile schimbări din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului. Această explicație poate fi valabilă dacă necropola de lângă Varna se va dovedi că a aparținut fazei Gumelnița B₁, dar nu și dacă se datează în faza Gumelnița A₂. Oricum, este sigur, așa cum spune și autorul, că noii veniți nu au ucis toată populația locală dar, spre deosebire de el, noi credem că ea a fost parțial asimilată. Dar nu vedem de ce ar trebui să căutăm în populația de la care a rămas necropola de lângă Varna „rădăcinile culturii cretomiçeniene”, ca să nu mai amintim de diferența cronologică.

Nu e însă mai puțin adevărat că cele două culturi eneolitice înfloritoare de la sfîrșitul eneoliticului din spațiul românesc extracarpatic și cel vecin — Gumelnița și mai ales Cucuteni — ajunseseră la un adevărat apogeu al culturii materiale și, așa cum am spus și cu alt prilej, nu erau departe de a face saltul calitativ pentru a trece la civilizație. Iar bogăția revelată de necropola de lângă Varna aruncă o nouă lumină asupra metalurgiei aurului (și în parte și a aramei) din aria culturii Gumelnița și face tot mai plauzibilă ipoteza formulată în ultimii ani cu privire la existența în Balcani a unui centru metalurgic important.

Trebuie în orice caz să mulțumim autorului pentru publicarea acestei succinte dări de seamă asupra necropolei, care ne-a revelat aspecte cu totul surprinzătoare și nebanuite

ale culturii Gumelnița și tocmai de aceea am stăruit mai mult asupra acestui mic volum. Descoperirile din necropola de la Varna ne îndreptățesc să reafirmăm convingerea noastră că este cu totul greșită părerea că săpăturile efectuate în aria culturilor eneolitice din România ar putea fi considerate suficiente, căci, dimpotrivă, ele trebuie intensificate și continuate cu și mai mare rivnă, neputându-se crede că necropola de la Varna ar fi fost un fenomen izolat.

Ilustrația bogată — în special planșele în culori, de o calitate excepțională — completează cum nu se poate mai bine informațiile inerent sumare ale acestui prim raport și așteptăm cu nerăbdare de la autor o publicare completă a tuturor datelor obținute, după ce săpăturile din această necropolă se vor încheia.

Vladimir Dumitrescu

OTTO TROGMAYER, *Das Bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé*, Editura Academiei, Budapesta, 1975, p. 1—164 + 61 pl. și p. 229—268 + XXVII pl. + 36 planuri, colecția „*Fontes Archaeologici Hungariae*”

Avind o bogată experiență de teren, colegul Otto Trogmayer, de la muzeul de la Szeged, a cercetat cu deosebită grijă, întinsa și importanta necropolă din epoca bronzului de la Tape. Pe temeiul observațiilor făcute pe teren și a studierii numeroaselor materiale descoperite, el a realizat monografia pe care o analizăm în cele ce urmează.

Necropola a fost descoperită întâmplător, în octombrie 1960, de către un profesor, în cuprinsul unei cărămidării, în cartierul Tape (de la marginea orașului Szeged), unde pirlul cu același nume a format în vechime o insulă nu prea mare. Săpăturile s-au făcut în condiții grele, pînă în toamna anului 1965.

Necropola ocupa un teren de formă aproximativ elipsoidală și cuprindea inițial 1 300—1 500 de morminte. Mai ales în ultimele decenii, o mare parte din necropolă a fost distrusă datorită intenselor lucrări din cadrul cărămidăriei.

O parte însemnată din volum — cum este și firesc — cuprinde descrierea amănunțită a celor 687 morminte descoperite și studiate pe baza săpăturilor arheologice. La lucrările de pe șantier a participat un colectiv alcătuit din mai mulți arheologi și antropologi. Necropola era formată din morminte de inhumație și de incinerare. Fiecare mormint este descris cu multă grijă, pe scurt, dar cu toate amănunțele necesare, în ceea ce privește poziția scheletului sau a urnei, precum și a întregului inventar funerar. Cu toate acestea s-a considerat că nu este cazul să se facă o economie exagerată de spațiu tipografic ci, în interesul lucrării, în partea corespunzătoare (descrierii mormintelor) din cadrul volumului, fiecare pagină a fost împărțită în două coloane: pe prima a fost imprimat textul, iar pe a doua, din loc în loc, au fost reproduse planurile sau fotografiile mormintelor mai importante, pentru ca specialiștii să-și poată da seama atît de obiceiurile funerare (poziția și orien-

țarea scheletelor), cit și de inventarul mormintelor și de poziția obiectelor în raport cu diferitele părți ale corpului. Fiecare obiect este numerotat pe plan și în text, astfel că poate fi găsit cu ușurință în descriere.

În paragraful următor al volumului sînt prezentate o serie de vase izolate găsite pe terenul necropolei. Despre acestea nu se poate ști cu certitudine dacă provin din morminte simbolice sau din morminte cu schelete „topite” în întregime în sol.

Partea finală a textului redactat de Otto Trogmayer cuprinde concluziile lucrării. Din primele rinduri, autorul precizează că intenția sa este, în principal, de a pune la dispoziția specialiștilor observațiile făcute și materialele descoperite la Tape și mai puțin o analiză aprofundată a problemelor. Remarcăm sublinierea autorului că materialele respective, prin varietatea și cantitatea lor, se pretează la o prelucrare cu calculatorul, ceea ce dealtfel intenționează să facă autorul volumului, personal, în curînd.

În continuare sînt analizate amănunțit riturile funerare. Se atrage atenția că în general orientarea scheletelor este variată, totuși, în cadrul unor grupuri mici de morminte sînt orientări identice sau apropiate. Este posibil ca după prelucrarea datelor arheologice și corelarea lor cu acelea antropologice să se ajungă la concluzia că în cadrul necropolei sînt reprezentate grupuri familiale. Organizarea în astfel de grupuri amintește de mormintele tumulare din Cehoslovacia. Dealtfel, autorul admite că nu este exclusă probabilitatea ca și la Tape să fi existat movile mici, distruse în întregime datorită diferitelor lucrări și construcții. Se remarcă faptul că nu se găsesc morminte deranjate unele de altele, ceea ce poate fi explicat prin existența unor semne la suprafața terenului în dreptul mormintelor și prin durata de folosire nu prea îndelungată a necropolei.